

הקשר בין נער מתבגר בכלא לבעלי חיים

דגנית יערי*

מבוא

"בשונה מהאדם, החיה היא יצור שאפשר לפתח עמה קשר מיוחד" – במילים אלו תיאר זיו, נער בן 17, אסיר בכלא אופק, את חווייתו לאחר כעשרה מפגשים בפינת החי. הנער יצר קשר במיוחד עם הארנבת שמוטת האוזניים. בכל פעם שהגיע לכלוב, התקרבה אליו הארנבת, דבר שגרם לו ריגוש רב. "היא אוהבת אותי, היא רוצה אותי", אמר.

אמירות אלו היוו בסיס לבניית תוכנית, הכוללת מפגשים עם בעלי חיים, תוך התאמה מיוחדת לרקעו ולמצבו של הנער. במהלך המפגשים באו לידי ביטוי נושאים העוסקים באהבה, קבלה, דחייה, מערכות יחסים, מעגלי תקשורת ועוד. בכלא נמצאים נערים, שחוויית האהבה, אם ניתנה, נתונה אצלם בספק. אילו חוויות חוו אותם נערים מתבגרים, שהתקשורת בינם לבין עצמם ובינם לבין הסביבה נעשית בדרכים החורגות מהנורמות?

כלא אופק לנוער עבריין

כלא אופק מיועד לנערים גילאי 14-21 השפטים למאסר על כל סוגי העבירות. בכלא ארבעה אגפים: שניים לגילאי 14-18 ושניים לגילאי 18-21. השיבוץ באגפים נעשה בהתאם להתנהגותו של הנער, יכולתו להישמע לכללים ולחוקים הנדרשים ויחסיו עם הנערים האחרים.

תפקידו של שירות בתי הסוהר מתבטא באחזקת האסירים במשמורת בטוחה ונאותה, תוך שמירה על כבודם, מילוי צורכיהם הבסיסיים והקניית כלים נורמטיביים לשיפור יכולתם להיקלט בחברה עם שחרורם. כל זאת נעשה בשיתוף פעולה עם גורמי ממסד וקהילה שונים.

עבודת הסגל בכלא אופק נשענת על העקרונות הבאים: שמירה על כבוד האדם וסובלנות כלפיו; יושר, הוגנות וטוהר מידות; נאמנות ודוגמה אישית; אחריות חברתית; אחריות מקצועית; אמונה באפשרות לשינוי כתנאי מהותי להצלחת התהליך התיקוני; זכאות האסירים לשירותים בסיסיים בתחום הטיפול, החינוך והבריאות.

הנוער היושב בכלא מגיע לרוב ממשפחות שנורמות ההתנהגות, סולם הערכים והקשרים בתוך המשפחה יצרו אצלם דפוסי התנהגות חריגים ובעיית השתלבות בקהילה. בולט אצל בני הנוער בכלא אופק החסך בחום ובאהבה.

---

* מורה בתוכנית היל"ה, יוזמת ומנהלת פרויקט פינת החי בכלא אופק.

למפרט (1994) מתייחסת במאמר "גנים של אהבה" למשמעותה של האהבה ההורית והשלכותיה. היא כותבת, שהאהבה היא אחת החוויות החזקות והמשמעותיות המוכרות לבני האדם. העדר חוויית האהבה אצל רבים מהנערים בכלא, מוביל לפגיעה בדימוי העצמי שלהם, לרגשות של כעס, למרירות, לאלימות, לתוקפנות, לעיוורון לצורכי האחר ולקושי בקבלת חוקי מסגרות. בנוסף לכך, חוסר האמון ביכולות שלהם וחוסר האמון שלהם בסביבה משפיעים על התנהגותם במסגרת הכלא.

הציר המרכזי בסדר היום בבית הסוהר לצד הביטחון, סובב סביב פעילויות חינוך עם גורמים שונים בקהילה כמו: הפועל תל אביב, תנועת "הצופים", קבוצות חינוכיות-טיפוליות ועוד. בנוסף, מופעל בבית הכלא מערך השלמת השכלה לנוער מנותק של משרד החינוך, תחום קידום נוער - תוכנית "הילה", באמצעות חברת המתנ"סים. מטרת התוכנית היא לשלב בני נוער שנשרו מלימודיהם במסגרות פורמליות ולהשלים את השכלתם הפורמלית, יחד עם פיתוח ערכים חינוכיים וחברתיים לצורך שילובם בקהילה.

תרומתם של בעלי חיים לטיפול

על חלקם של בעלי חיים בקידום תהליכים טיפוליים נכתב לראשונה בשנת 1782, כאשר הבחינו אצל ילדים בבית מחסה ביורק שבבריטניה, בשיפור השליטה בהתנהגות ובביטויי הרגשות החברתיים שהתעוררו אצלם בעזרת בעלי החיים.

לוינסון (1953), פסיכיאטר ילדים, שילב את כלבו גינגלס בתהליך טיפולי עם ילד שהסתגר בעולם של עצמו. בעזרת הכלב, כמתווך, הצליח הילד להיפתח ולהתקדם בתהליך הטיפולי. מאז, גדל והתעצם בעולם הטיפולי הצורך במגע עם הטבע ועם בעלי החיים. ההבנה וההכרה בתרומתם של בעלי החיים במישורים הנפשיים, החברתיים והפיזיולוגיים, הולידו כלי טיפולי זה.

תרומתם של בעלי החיים והשפעתם על אוכלוסיות מיוחדות נחקרו מנקודות מבט שונות. (רושגולד, 1997) טוען שהקשר עם בעלי החיים מעניק לילד הזדמנות להרגיש שייך, נאהב ומקובל ללא תנאי. ניתן לראות זאת בפרויקט הנוכחי, ברצונם החזק של הנערים לשהות בפנינת החי, לבחור בעלי חיים ולהיות איתם. "החיות אשר אני מתחבר אליהן הם הארנבונים, בגלל שיש להם פרווה רכה ונעימה, ובגלל שהם חמודים ושובבים, אפילו שבזמן הליטוף הם נושכים לפעמים את הבגדים שלי והורסים לי אותם, אני ממשיך לאהוב אותם". דברים אלו של נער מהקבוצה הובילו במפגשים לשיחות רבות בנושא הקבלה, והמחיר שהנער מוכן לשלם בקשרים השונים שיש לו עם דמויות שונות בחייו.

הכנסת פינת חי לכלא אופק

באוקטובר 2002 נבנתה בכלא אופק (לנוער עברייני) פינת חי כחלק מהמקום. מטרת הפרויקט ליצור מפגש בין הנערים בכלא והגורמים החינוכיים והטיפוליים לבעלי החיים, שיקדם שינוי התנהגותי וחיבתתי אצל הנערים

לגבי נורמות וגבולות ויפתח כישורי חיים רגשיים וחברתיים כגון: עידון רגשות, שחרור מפחדים, ריסון האגרסיביות ועוד. מפגש טיפולי בסיוע בעלי חיים יכול להביא גם לפיתוח מיומנויות קוגניטיביות ולפיתוח תחומי הידע כגון: תהליכי חקר, איסוף מידע ועיבודו, איתור צרכים והיענות לצרכים, תיעוד, תצפיות, הבנת הקשר בין מבנה לתפקיד ולכישורי-שפה הכוללים הכרת מושגים, ניהול דיון, כתיבה, פיתוח אוצר לשוני, מפגש עם סוגיות ספרותיות ופיתוח יכולת ההבעה.

הכנסת בעלי החיים לפינת החי ושילובה של הפינה בבית הסוהר נעשו בתהליך הדרגתי, מכיוון שפינת החי ממוקמת במתקן בו יושבים נערים הטעונים בחסכים, כעסים, תסכולים ורגשות אגרסיביים, שעלולים לבוא לידי ביטוי כלפי בעלי החיים. בהתאם לכך נבנה מערך פעילויות שהועברו תחילה לצוות הכלא, בהנחה שככל שהצוות יחוה בעצמו את העבודה עם בעלי החיים, כך היכולת שלו לצפות ולהיות קשוב למתרחש אצל הנערים ולתגובותיהם תהיה משמעותית יותר.

בעלי החיים נבחרו לפינת החי בהתאם לשיקולים העוזרים בשיקוף התכנים הרלוונטיים לצורכי אוכלוסיית הנוער בכלא. למשל, הארנבות מעבירות לנערים את תחושת המגע הרך, השרקנים עוזרים בנושא התקשורת הקולית, הגרבילים משקפים את דרך ניהול המשפחה וההורות, והציפורים משקפות את ההרגשה של עליונות, ריחוף, תחושת הקלה, רואים ופחות נראים.

ההתנסות המוקדמת של סגל בית הסוהר בעבודה עם בעלי חיים, אפשרה להם להיפגש עם התחושות והרגשות של עצמם וסייעה בתכנון הפעילות מבחינת התכנים וקצב ההתקדמות. הצוות החינוכי והטיפולי בכלא, שהתנסה וחוה את הדברים בעצמו, עבר תהליך של ריכוך וקירבה לרעיון, לתפיסה ולבעלי החיים. ככל שהצוות והנערים הכירו את עולמם של החיות, נעשתה השלכה על חייהם כבני אנוש. החיות קיבלו תכונות אנושיות בעיקר סביב הורות, משפחה ומערכות יחסים. הסקרנות לדעת, לראות ולגעת גברה והמפגש הלך והתפתח עם התקדמות השלבים.

שלבים בעבודה עם הנערים ובעלי החיים בכלא

שלב א – טרם הגעת בעלי החיים: נעשתה פעילות מקדימה עם הנערים בטרם הגיעו בעלי החיים. הפעילות כללה עבודה עם תמונות, תכנון וירטואלי של פינת החי, בחירות והעדפות של בעלי חיים, הכנת כרזות פרסומיות כגון זכויות בעלי חיים, תהליכי דיון וחשיבה: אילו בעלי חיים נכון להביא ומדוע? התאמה בין התנאים שיש בכלא לבין צורכי בעלי החיים, רווחתם של בעלי החיים וכדומה.

שלב ב – עם הגעתם של בעלי החיים: "רואים ולא נוגעים". מזהים את בעלי החיים הנמצאים בפינת החי, מביעים רגשות בדרכים שונות, בודקים צרכים ושואלים שאלות. בהמשך, ניסוח וכתבת כללי התנהגות בתחום פינת החי ועל האחריות והמחויבות המוטלות על כל אחד מהנכנסים לפינה.

שלב ג – תהליך לימודי ורגשי וכתובת אמנה: לאחר שנעשתה הכנה יסודית לקבלת בעלי החיים הורשו הנערים להרים, לגעת וללטף. התנהלו שיחות סביב התחושה של המגע והאחיזה. הנערים התבוננו בבעלי החיים והשוו בין התנהגותם להתנהגותנו. כל נער בחר בעל חיים תוך הנמקה ותיעוד. התיעוד נעשה בדרכים שונות ומגוונות כמו: ציור, קולאז', כתיבה, בניית משחק או כל דרך אחרת.

כתיבת האמנה נעשתה בשילוב של הנערים ואנשי הצוות. באמנה נוסחו כללים המחייבים את כל מי שניכנס לעבוד ולטפל בחיות. האמנה התייחסה למחויבות ולאחריות שבטיפול בבעלי החיים ובהשגחה עליהם. שלב ד- העמקת הלמידה: פינת החי מהווה משאב לימודי בתחומים כמו: זואולוגיה, אקולוגיה ותחומים נוספים. לימוד על בעלי החיים נעשה באמצעים שונים ומגוונים כגון: שאילת שאלות, עריכת תצפיות, תיאור, תיעוד, כתיבה, שימוש במקורות מידע, ניקוי והאכלה, פעילויות חברתיות-ערכיות, כישורי שפה, שילוב מקצועות הלימוד וכדומה.

שלב ה- טקס חניכת פינת חי: טקס חגיגי שנערך בנוכחות כל הנערים, הצוות החינוכי, הצוות הטיפולי, אנשי הביטחון ואורחים. בטקס הוצגה האמנה ונעשה תהליך חגיגי של החתמת הנוכחים. בהמשך התנהלה פעילות של בחירת השם. כל קבוצת נערים הכינה מראש שם ולווגו והציגה אותם בפני הקהל. נערך הליך הצבעה דמוקרטי ונבחר השם - "חיוואן", שהוא סימבולי לאוכלוסיה המעורבת הנמצאת בין כותלי הכלא. בהמשך, נבחרו שמות לבעלי החיים.

תיאור דרך העבודה

במקביל לתוכנית שנבנתה לכל כיתה בהתאם לרמתה וצרכיה, נבנתה לנערים תוכנית עבודה אישית דינאמית עם איש מצוות החינוך או הטיפול. התוכנית הותאמה למשך המאסר של הנער, ליכולות שלו ולצרכים שנקבעו על ידי הגורמים המטפלים והחינוכיים. המטרות והתכנים נבנו והתפתחו בהתאם לתכנים שעלו במפגשים. כל כיתה שובצה למפגש של שעה עד שעתיים שבועיות בפינת החי, בליווי של מטפל מוסמך, קצין חינוך, עובד סוציאלי או מורה שהונחה. המפגש בפינת החי מתחיל בריכוז הקבוצה ובקריאת האמנה. במסגרת ההתכנסות במליאה מועבר במשך כעשר דקות נושא לימודי על פי התוכנית המותאמת לקבוצה, או על פי תכנים מזדמנים בעקבות המתרחש בפינה (הריון, צאצאים, מריבה...). בשלב השני של המפגש מוטלת על כל נער משימה בהתאם לצרכים של בעלי החיים ובהכוונת המתווך. המתווך מקפיד תוך כדי העבודה בפינת החי להוסיף ולהרחיב את ידיעותיהם של הנערים ולנהל דיאלוגים חינוכיים ערכיים בנושאים הקשורים לפעילותם באותו המפגש. מתוך הסתכלות בבעלי החיים והטיפול בהם מתרחש דיון המושלך לקורה סביבנו ולנו. מבנה הכיתות הומוגני עד כמה שאפשר מבחינת רמת הלמידה. בהתאם לרמה ולצרכים נבנות המטרות הלימודיות. לדוגמה: בכיתה בה לומדים דוברי ערבית הושם דגש על העשרה שפתית ועל הקשר בין האדם לחיה.

אחת המטרות היא להכיר בכך, שהקשר לא חייב להיות למטרות תועלתניות כמו מזון, צמר וכדומה, אלא יכול להיות רגשי.

הצוות שם דגש על אחריותם של הנערים למילוי צורכיהם, ניקיונם ושלומם של בעלי החיים, דבר המעצים ומדגיש את יכולות הנתונה והקבלה. בעלי החיים מקבלים אותנו ללא שיפוט, עובדה המאפשרת לנערים לתת מעצמם ללא פחד של כישלון או אכזבה.

חלק גדול מהנערים חוו בעבר מערכות יחסים קשות ופוגעות, ולפיכך "אין אמון באף אחד", "יש לי רק את עצמי", "לא סומך על אף אחד", "חבר? עד הרגע שידפוק אותי". דרך פינת החי ניתנת להם האפשרות לדון במערכות היחסים, בקשרים ובתקשורת, ואפשר לזהות תהליכים של העברה ויצירת אמון בין הנערים למטפלים שלהם.

מוטיבציה לימודית ורגשית

מפגשים בפינת החי מגבירים את המוטיבציה הלימודית ומאפשרים רוגע ושלווה. במרבית שעות הפעילות הלימודית, נכנסו בעלי החיים לכיתה כחלק אינטגרלי מהשיעור.

באחת מכיתות הלימוד שהתאפיינה בבעיות התנהגות, חוסר רצון לשיתוף פעולה בתחום הלימודי והעדר חיברות קבוצתית, תוגברו המפגשים בפינת החי. לנערים נאמר שזקוקים להם בפינת החי ללקיחת אחריות לארגון, ניקיון, טיפול והאכלה. בימים בהם לא יצאה הכיתה לפינה, הובאו בעלי חיים אליהם, תוך ציון שזה "צ'ופר" על דרך עבודתם בפינת החי. במשך הזמן חל שינוי בקרב הנערים כקבוצה לומדת וכקבוצה חברתית. עלו המוטיבציה הלימודית, ההקשבה ושיתוף הפעולה ונוצר אקלים חברתי טוב במיוחד. הקבוצה הועצמה וראתה כי יש ביכולתה למלא משימה באחריות. ואם אפשר בפינת החי, אזי אפשר להתמודד בהצלחה גם עם משימות בתחומים אחרים. גם ברמה הפרטנית ניכר שינוי, שבא לידי ביטוי ברצון לתרום ולמלא את משימותיהם ביתר רצינות והתמדה. להלן שתי דוגמאות:

שלמה (שם בדוי) הוא נער מופנם שלא לקח כל חלק בקבוצה החברתית והלימודית. בתחילת התהליך הוא ישב בפינת החי כשהוא מבודד. הוא סירב להתקרב לבעלי החיים ולשתף פעולה. לאט, בקצב שהתאים לו, הוא החל ליצור קשר עם קוקו התוכי. קשר זה שינה את התנהגותו ושפת גופו באופן משמעותי. הוא ביקש להחזיק את התוכי, ללטף אותו ותוך כדי כך חיך חיוך רחב. הוא שאל והתעניין מתי יוצאים לפינת החי וגילה עניין וסקרנות. אנחנו מצפים שעם התקדמות התהליך הוא גם יקשור קשרים חברתיים עם נערים אחרים.

גדי (שם בדוי), נער מכיתת הבגרות, ישב במהלך החודשיים הראשונים ממורמר, כעוס, ללא חיוך, קפוא בכיסאו ופסיבי לחלוטין. הצענו לו במסגרת הטיפול ב"כלכלת אסימונים", מפגשים פרטניים בשילוב עם בעלי החיים, שבהם הוא מקבל פרס כמו ירידה לפינת החי עם כיתה אחרת בעת שכיתת הלימוד שלו נשארת ללמוד, כמובן,

בהתאם לקריטריונים התנהגותיים ולימודיים. לאחר חודש וחצי גדי לקח אחריות על ניקיונה של הכיתה, הוא מחייך, מתבדח ומושך את תשומת הלב על ידי התבדחויות, שלעתים אף חרגו מהמותר.

הסרת מחיצות - בעל החיים כאמצעי משחרר

בעלי חיים מאפשרים הסרת מחיצות, פתיחות והתפנות מתחושת הכלא. פינת החי חשופה לאור השמש ומאפשרת לנערים הרגשת ניתוק זמנית. האווירה השונה, המראות השונים, הקולות והצלילים מאפשרים לנער להשתחרר, להסיר את המחיצות ולשתף אחרים ברגשותיו. "אני מרגיש כאן סבבה", "אני שוכח שאני בכלא", "וואלה, אני מתנהג כאן כמו נקבה, בעדינות". האמירות באות בהלימה עם תכונות שלא תמיד הנער עצמו הכיר וידע שהן קיימות אצלו, כמו רוח ועדינות. רבים מהנערים מעידים שהמפגש עם בעלי החיים חשף תכונות שלא הכירו בעצמם ושלא ידעו כי הן קיימות. הגילוי הזה גורם להם הרגשה טובה ורצון לפגוש תכונות אלו שוב, לא רק במפגש המתרחש בפינת החי.

רז הוא נער נבון אך סגור ומנותק חברתית. הוא מבקש להישאר במהלך ההפסקות בכיתה, מקשיב בשיעורים אך לא משתתף ובוודאי לא מדבר על רגשותיו. הוא קיבל לחדרו מדי יום, בתום שעות הלימוד, תוכי לעשות לו תהליך החתמה. לאחר שלושה שבועות ניכנס רז לכיתה הלימוד כשהוא מחייך חיוך רחב ודיווח על חוויותיו עם התוכי: "השמעתי אתמול לסוכר (שם התוכי) מספר סוגי מוזיקה וראיתי שהוא מגיב לקצבים השונים. כשהשמעתי לו מוזיקה רגועה, הוא נשאר במקומו והזיז את עיניו מצד לצד, אבל כשהשמעתי מוזיקה רועשת, הוא התחיל לזוז ממקום למקום והיה חסר מנוחה. כשראיתי את זה, סגרתי לו את המוזיקה הרועשת. נראה לי שהוא לא אהב את הקצב, ורציתי שיהיה לו טוב".

רז עשה במהלך חודשיים עם התוכי עבודת החתמה מוצלחת, שדורשת התמדה, עקביות, מיקוד במטרה וסבלנות. הוא עצמו עבר תהליך של העצמה אישית עם המסר – "אתה יכול, אנחנו סומכים עליך". הוא היה יוצא דופן בכך שאושר לו להכניס לחדרו בעל חיים. התנהגותו השתנתה ללא הכר. צורת הישיבה שלו בכיתה משוחררת, הוא משתתף, מביע את דעותיו, תובע קיום של שעורי מחשב שאותם הוא אוהב ויוצא להפסקות. הוא מרשה לעצמו להביע עמדה ולשפוט. הדבר ניכר בביטחון שצבר ובדרך התנהגותו.

כוהן (2001) טוענת כי פינת החי משמשת סביבה המספקת חוויה של "מרחב הביניים". טענתה זו נשענת על ויניקוט (1996), שטבע את המונח "אובייקט הביניים", המדבר על מרחב הביניים אצל התינוק, העומד מול חלל הנוצר בו עם הפרידה מאמו. "אובייקט הביניים" הינו בגדר מציאות פנימית, ובו מתאפשר לפרט לחוות התנסויות מעולם הדמיון.

במרחב הביניים, אומר ויניקוט, נעשה מפגש בין המציאות הפנימית לחיצונית, הנותן לתינוק אפשרות להרגיש תחושת ביטחון בנוכחות האם, גם אם פיזית היא אינה נמצאת שם. הצורך באובייקט, שהיה משמעותי בתקופה מוקדמת, יכול לחזור בתקופת הבגרות. בעל החיים יכול לשמש כאובייקט העברה, המאפשר הבעת רצונות,

ביטחון, חום ושלווה. הדבר דומה, אומרת כוהן (2001), למשחק עם בעלי חיים, שהוא חלק חשוב באינטראקציה והוא שנותן אפשרות של ניתוק וחיבור חוזר למציאות החיצונית.

תגובת בעל החיים מאפשרת לנער לחזור ולעשות את הקישור עם המציאות בה הוא חי. בעלי החיים מקבלים אותנו, בני האדם, ללא התניות וללא שיפוט. בכך הם מסירים איומים, מחסומים ועטיפות הקיימים בקשרים עם בני אדם. ההשוואה בין עולם החי לעולם החברתי-רגשי של הנערים, מאפשרת העברה והשלכה לתהליכים המתרחשים עם עצמם ועם הסביבה בה חיים.

הכלוב כמסגרת

אחד הדברים הקשים לנערים הוא אחזקתן של החיות בכלוב. נושא טעון זה מעלה דילמות ושאלות רבות כמו: "למה החיות בכלובים? הם לא עשו שום דבר רע". או: "החיות כמונו, גם הם בבית כלא, כמונו, מאחורי סורגים". התהיות הללו מאפשרות עבודה בנושאים הקשורים לשכר ועונש ולהסתגלות לתנאים הקשים בהם נמצאים הנערים. ההסתכלות על הכלוב ועל האינטראקציות המתרחשות בו מאפשרת עיסוק בנושאים הקשורים להסתגלות חברתית, לתהליכי בחירת מעגלים חברתיים, ומה יכול נער להפיק לטובתו גם במסגרת ענישה בה הוא נמצא. "אני רואה שהחלטתם גם את החיות ללמד מה זה גבולות, אפילו את האוכל שלהם הן לא יכולות לבחור".

את היציאה מהכלוב משווים הנערים לשחרור שלהם. לרצון העז להשתחרר ולפחד מה מזמן החופש. נעשית עבודה על כלים מתקנים ואלטרנטיבות לכשיעזבו את חומות הכלא. מאתרים את הבעיות של חזרה לאותם מעגלים חברתיים, אותן בעיות תעסוקה ופרנסה, אותה משפחה, אותם פיתויים, ובכל זאת רואים כי לכל בחירה שעשו בעבר קיימות אפשרויות בחירה אחרות, ואם יבחרו אותן, לא יזיקו לעצמם ולסביבה. "מסתבר", מסכם אחד הנערים את המפגש, "כי כל אחד מאיתנו צריך לשים את עצמו בכלוב. לכל אחד כלוב אחר. הכלוב שומר עלינו שלא נעשה שטויות. חוקים, כללים, כל החרטא הזאת."

זיהוי והיענות לצרכים

הנערים יודעים לזהות איזו התנהגות גורמת לבעל החיים תחושת רוגע, ביטחון ושלווה. "תראי, החומט עוצם את העיניים כשאני נוגע לו בראש". "תראי מה אני מצליח לעשות לתוכי, הוא מוריד את הראש כדי שאמשיך ללטף אותו. הוא רוצה אותי, סוף סוף מישוהו רוצה אותי". "ואללה, אני רואה שאני יכול לעשות טוב למישהו בעולם הזה".

נושא החופש עולה לא אחת לדיון סביב השאלות: האם לבעלי החיים הנמצאים בפנינת החי יש חופש? מהן המגבלות בתוך החופש הניתן להן? מה היה קורה אילו היינו מאפשרים חופש מוחלט, האם החיות היו מרוצות?

איזו חברה היינו רוצים שתהיה לנו? מה היה קורה אילו לא היתה משטרה, אילו לא היו חוקים ואיך ניראה ללא גבולות ונורמות?

נושא האחריות בא לידי ביטוי במעורבותם של הנערים בתכנון ובתחזוקת הפינה. הנערים מעצבים את הכלוב ודואגים להכנת משחקים לחיות כדי שלא ישתעממו, "כדי שלא יהיו קטנות ביניהן. גם אנחנו חייבים תעסוקה. השעמום מביא לדברים לא טובים".

הנערים רוצים למלא את צורכי בעלי החיים, מודעים לצרכים שלהם ולומדים לתת ולא לראות רק את עצמם. הם גם ערים לצרכים הפיזיים של החיות ולא פחות מכך לצרכים הרגשיים. הם נותנים הסברים להתנהגויות השונות: פעילות יתר, אדישות, תיאבון או חוסר תיאבון, שובבות. תהליכי חיזור ועוד.

בעל החיים לא ינצל לרעה את הפתיחות והאמון שנותן בו הנער. תחושת ביטחון זו מאפשרת יצירת אינטימיות בין הנער ובעל החיים איתו הוא עובד. לא אחת ביקשו הנערים בדיוק את אותו שרקן מבין עשרות שרקנים אחרים, מהסיבה שמשוהו חיובי נוצר ביניהם.

השפעתם של בעלי החיים על התנהגות הנערים בכלל

הקישור בין התנהגות בעלי החיים להתנהגותו כאנשים, מדגיש ומשקף לנו מה טוב לנו ומלמד אותנו לבקש מהסביבה את מה שצריך כדי לפעול נכון וכדי לקדם את עצמנו.

חשוב לשמור על כללי ההתנהגות בכניסה לפינת החי. מכיוון שהביקור בפינת החי חשוב לנערים, הם עושים שיקולים של רווח והפסד, ובהתאם לכך הם מקפידים לשמור על ההתנהגות הנדרשת. התפיסה של "סוף מעשה במחשבה תחילה" מקבלת ממד ממשי.

מטרה נוספת שהוגדרה עם פתיחת פינת החי בכלא היתה ליצור בעזרת בעלי החיים אווירה אלטרנטיבית, שקטה ותומכת, שתאפשר לכל אחד מהנערים לתפקד טוב יותר. "אני לא רוצה לראות את החומט עצבני, אני רואה שלא רק אני עצבני עכשיו, אני ארגיע אותו ואולי זה ירגיע אותי", אומר שאול (שם בדוי) לאחר דין ודברים עם אחד מסוהרי הביטחון.

הפחד והכעס הם רגשות "מככבים" אצל הנערים. במפגשים נבדקו התגובות השונות של בעלי החיים ושלנו עם אותם רגשות. למשל, כשהחומט מרגיש מאוים הוא מנפח את גופו, מגביר ומאיץ את קצב נשימתו ומוציא את לשונו. נבדקו דרכים להרגיע אותו ולהסיר את האיום. שאול היה מאוד פעיל במפגש הזה. הוא הרים את החומט והרגיע אותו עד שנרדם. "אני באמת מרגיש טוב שהרגעתי אותו ונראה לי שהוא גם הרגיע אותי. וואללה, תרמנו אחד לשני".

שפת הגוף מהווה ערוץ תקשורת חשוב בחיינו. מה משדרת שפת גופנו? הנערים למדו להכיר תקשורת בונה ומקדמת וסוגי תקשורת אלטרנטיביים, בעזרת משחקים והצגת סיטואציות מחיי היום.

במהלך הלימודים האינטנסיביים לפני בחינות הבגרות, ביקשו הנערים, כמעט מדי יום, לגשת לבעלי החיים על מנת להירגע. במשך הזמן הנערים מעריכים, מבינים ויודעים להיעזר בכלי הזה. "כל פעם שאני חוטף ג'אננה, בא לי ללטף ארנבת בשביל להירגע".

פיתוח כישורי חיים בעבודה עם בעלי החיים בכלא

הנוער בכלא עמוס במטענים רגשיים, מלא בכעס ותוקפנות ומאוכזב מעצמו ומהסביבה. פינת החי מאפשרת לנערים לחוות חוויות מתקנות של קבלה ללא שיפוט.

דרך הקשר עם בעלי החיים, מבין ומפתח הנער כישורי חיים רגשיים וחברתיים ומשליך אותם על היחסים הבין-אישיים שלו עם הסביבה. "בשונה מן האדם, החיה היא יצור שאפשר לפתח עמה קשר מיוחד". אמירה זו פותחת דיאלוג רחב בנושא הקשר עם עצמי ועם המעגלים השונים של החיים. אילו תנאים מתקיימים עם בעלי החיים, שמאפשרים לנער להרגיש שהוא יכול ליצור איתם קשר מיוחד? מכאן, קם וצומח הניסיון, לראות ולבחון את ההשלכות לאינטראקציה שבין הנער והסביבה.

בעלי חיים מעניקים לנו אהבה ללא תנאים, ביקורת או שיפוט. הם מאפשרים קירבה ומחזקים את תחושת הביטחון, המסוגלות והאמון ביכולת להצליח. "הסוס בשבילי הוא בעל חיים, שקל לי להאמין ולבטוח בו. אם תלך לטייל איתו, תדע תמיד שתחזור הביתה בשלום. אם תיפול ממנו, תדע תמיד שהוא לא יפגע בך גם אם אתה חלש. הסוס מזהה אותך ותמיד שומר עליך", דבריו של אחד הנערים.

בעלי החיים יכולים לשמש ככלי לגישור ולפתרון סכסוכים. שני נערים היו מסוכסכים בעקבות תגרה פיזית. נעשתה ביניהם הפרדה מוחלטת ללא אפשרות להיפגש. אחד הנערים ביקש ליישב את הסכסוך המתמשך דרך פינת החי והציע להדריך את הנער השני ולהכשיר אותו בטיפול בפינה. הבקשה נענתה בחיוב. פינת החי בכלא משמשת גם כדרך להכיר תודה. נערים בכיתה מסוימת שרצו להודות לכיתה אחרת, עשו זאת על ידי הבאת קוקו (התוכי) לשיעור שלהם. בדרך זו הם ביטאו את הערכתם לכיתה.

הדינאמיקה המתרחשת בכלובים מזמנת לנו דוגמאות לדילמות שונות ולדרכים לפתרון בעיות. בכלוב השלווים היה מאבק קשה ואלים להשגת נקבה. הנערים נחרדו למראה המצב והעלו השערות לפתרון הבעיה. לדוגמה: הוצאת הציפור המותקפת מהכלוב, ולאחר שתסתגל למקום החדש, להעביר אליה בכל פעם שליו אחר, וכך לראות כיצד הוא מתנהג בטריטוריה אחרת. התוצאות היו מרתקות, התוקף עידן באופן משמעותי את התנהגותו. כך המשיכו הנערים לחקור איך לא לאפשר לשלווים לסבול מאלימות חבריהם. מפגש מעין זה זימן שיחות רבות ומציאת דרכים אלטרנטיביות להתנהגות אלימה, תוך כדי ניסיון להבין מה הביא להתנהגות התוקפנית. אחת ההשערות לתוקפנות היתה צפיפות יתר של הציפורים בכלוב. בעיית הצפיפות נידונה בהרחבה. הנערים הבינו שיש מספר מוגבל של פרטים שיכולים לחיות יחד בכלוב, ויש כמובן הכרח להתייחס למרחב המוגבל.

ארנבת בפנינת החי המליטה שישה גורים והצפיפות היתה רבה. עלתה לדיון השאלה: ממי מהגורים נפרדים כדי להקטין את הצפיפות בכלוב. במהלך חודש ימים דן מרכז החינוך בדילמה, ומרבית הנערים חיפשו כל דרך אפשרית לא להיפרד מאף גור ארנבות. ערכנו פעילות שכללה כניסה לארגז קרטון גדול במיוחד. בתחילה נכנסו שני נערים ותיארו שההרגשה טובה. בהדרגה ביקשנו מנערים נוספים להיכנס. אי הנוחות גברה עד שהנערים הגיעו לחוסר יכולת לזוז, לחוסר סבלנות ולרצון לצאת. בדרך זו גברה ההבנה כי אין מנוס מדילול. "חייבים להחליט את מי מוסרים". אנחנו הבטחנו לדאוג לתנאים אופטימליים לכל ארנב שיימסר. הרעיונות שהנערים הציעו במהלך הדיונים היו מגוונים: "נוציא את הזכר כי הוא חזק ולכן גם ישרוד. נוציא את הגורים כי הם חדשים ועדיין לא התרגלו אלינו. נשאיר את הגורים ואנחנו נהיה ההורים שלהם. לא נשאיר גור ללא הורה, ולכן הזכר יצא עם גורים והנקבה תישאר עם גורים. לא נכניס יותר זכר ונקבה כדי לא להתמודד עם דילמות כאלה".

התהליך היה ארוך ומאוד משמעותי. כל הנערים היו שותפים לדיונים ולהתלבטות. יש לציין, שאנשי הסגל היו מעורבים מאוד בדילמה. לא אחת אפשר היה לשמוע שיחה בין איש צוות לרעהו על הנושא.

המעבר למתקן כליאה חדש זימן פעילות שעסקה במעברים. שינוי כפוי ושינוי יזום - מתי הם מתרחשים, מהן השלכותיהם ומהן הדרכים להתמודדות. הנושא הועבר דרך בעלי החיים שחווים שינוי בסביבת החיים. שינוי בכלוב, שינוי במרחב, שינוי בחדירת קרני השמש, שינוי במספר בעלי החיים וכדומה. המעורבות של הסגל באה לידי ביטוי בכל התהליכים. הסוהרים והנערים דאגו לאספקת החמצן לאקווריום בעת ניתוק המשאבות במעבר. יחד הם התלבטו מה יהיה עם הארנבת ההרה, האם פחד המעבר ישפיע על ההמלטה והגורים?

המעורבות והאהבה לבעלי החיים קיבלו ביטוי בבקשות של אנשי הסגל לאמץ את הגורים. במקרים אלה מקבל המאמץ נער חונך, שבודק את התנאים ואת רמת הידע של המאמץ לצורכי בעל החיים אותו הוא לוקח לאימוץ. הנער גם נותן הנחיה מדוקדקת לפני תהליך המסירה. מעמד זה, בו הנער מנחה איש סגל, הוא מעמד חריג, המזמין אותו להתבונן בעצמו מזווית ראייה חיובית ומחזקת.

אחד המשפטים שעלה בדיונים במהלך מספר מפגשים היה: "אם רצונך, שבני האדם לא יהפכו לחיות, הסתכל על החיות כבני אדם". לנוכח התוקפנות בין בעלי החיים וההתעללות בבעלי חיים, עורר המשפט דיאלוג, שכלל סיפורים אישיים על חוויות התעללות טרם כניסתם לכלא, סיטואציות בהן היצר החייתי שלנו גובר, התנהגות אנושית של בעלי חיים ועוד.

פסיכולוגים מודרניים סבורים כי התנהגות סדיסטית של ילד כלפי בעלי חיים היא בדרך כלל סימפטום פתולוגי להתייחסות פגומה ובלתי מוסרית בהתפתחותו של הילד. דרך הקשר עם בעלי החיים חווה הנער חוויות מתקנות, דבר המביא אותו בתהליך איטי ומובנה להבנת תהליכים וחוויות שונות שזימנו לו החיים, ותוך כדי עיבוד של הגורמים המטפלים, ניתן לראות ניצנים של שינויים התנהגותיים. "אני חושב שפינת החי שלנו עזרה לי הרבה בהבנת החיות, כי בחוץ הייתי מתעלל בחתולים, והיום אני יותר מבין לנפשם, למרות שעדיין אני לא סובל אותם".

מנינג'ר (1951) טוען שבעלי חיים שאליהם אנו נקשרים מייצגים או מחליפים דמויות שונות בחיינו. ניתן היה לראות זאת בדיונים שהתרחשו בנושאי הפרידה מהארנבונים ובהתקשרויות שפיתחו נערים כלפי חיות מסוימות בפינת החי. למשל, לא אחת כתוצאה מקשיים רגשיים, מעדיף נער מסוים את קירבת בעלי החיים על פני קירבתם של הנערים. דרך הקשר עם בעלי החיים מקבל הנער ביטחון ואמונה ביכולתו ליצור קשר עם הסביבה. הנער היוצר קשר מיוחד עם בעל חיים לומד על המבנה שלו, דרך התנהלותו וצרכיו והופך להיות מקור הידע לבני כיתתו, דבר המעצים אותו ואת יכולותיו.

לקשר עם בעלי החיים חשיבות רבה בהמשך הטיפול בנערים גם לאחר שחרורם. נער שלווה בנאמנות ובאחריות רבה את פינת החי מהקמתה ועד ליום שחרורו, קיבל בעזרת "שיקום האסיר" מגורים ועבודה בחוות סוסים, המטפלת באמצעותם באוכלוסיות חריגות. בעל החווה לקח על עצמו את הטיפול בנער ומעיד, שהנער עובד קשה וממלא באחריות רבה מטלות שונות הנדרשות ממנו בחווה. בשיחה עם הנער ניתן היה להבין, שהעבודה קשה אבל מעניינת, וקבלת האחריות נותנת לו תחושה טובה של ביטחון. "סומכים עלי". הוא רואה את עצמו עוסק בפינות חי גם בהמשך חייו.

סיכום

פינת החי בכלא אופק מהווה דרך להשגת המטרות החינוכיות והשיקומיות של בני הנוער, תוך שימוש באמצעים של יצירת קשר ופתיחת ערוצי הידברות וביטוי לנערים בקשריהם עם העולם. חיות המחמד מסייעות בהשגת הצורך לאהוב ולהיות נאהב ובצורך של שיקום הדימוי העצמי. הנערים לוקחים על עצמם אחריות כלפי בעלי החיים ומבינים כי אחריות זו היא תנאי הכרחי להמשך קיומן של החיות. הם מגלים את היכולות שלהם לתרום ולהעניק, וכך נחשפות להן תכונותיהן החיוביות דרך המפגש עם החיה. הגילוי הזה מחזק את תחושת ה"אני" ומתקן את התפיסה שמרגיש הנער כלפי עצמו וכלפי החברה.

המפגשים בפינת החי מגבירים ומחזקים את המוטיבציה הלימודית, יוצרים אקלים לימודי וחברתי חיובי ומשפרים את מערכות היחסים בין המטפל למטופל. על ידי כך הם מאפשרים לנער להתרגל לדפוסי התנהגות חיוביים השומרים עליו ועל הסביבה. הנער מזהה אלטרנטיבות להתנהגות במצבים רגשיים שונים בהם הוא נמצא. בעבר, מפגש של הנערים עם בעלי חיים הנחשבים בעיניהם כחלשים, גרם אצל חלק גדול מהם להתנהגות אגרסיבית ומתעללת. ציפור דרור שנקלעה לאחד התאים סיימה את חייה כשגופה מבותר. היום ניתן לשמוע חוויות אחרות. "אתמול נכנסה ציפור לתא שלנו, סידרנו לה בית, עשינו לה משהו טוב".

מקורות

ברמן ושות' (2001). מדריך להקמה, אחזקה וטיפול בבעלי חיים, פינות חי ומוסדות חינוך. הוצאת משרד החינוך, ירושלים.
ויניקוט ד.ו. (1996). משחק ומציאות. הוצאת עם עובד.

כוהן נ. (2001). "בעלי חיים ככלי טיפולי". חיות וחברה 17, עמ' 45-49.

לוי, ז. ולוי, נ. (2002). אתיקה, רגשות ובעלי חיים. ספריית הפועלים.

למפרט, ע. (1994). אבולוציה של אהבה. פרולוג, רמת גן.

רושגולד, ל. (1997). תרפיה בסיוע בעלי חיים. עבודה סמינריונית. האוניברסיטה העברית.

Levinson, B.M. (1953). **Pets a new way to help disturbed children.**

Meninger, K.A. (1951). Totemic aspects of contemporary attitudes towards animals. IN WILBUR, G.B. AND MUENSTERBERGER W. (EDS. **PSYCHOANALYSIS AND CULTURE**, NY. INTERNATIONAL UNIVERSITY PRESS.